

УДК 394.3

Л.П. РЕШЕТНИК, канд. юрид. наук, Волинський національний університет імені Лесі Українки

ЕКОЛОГІЧНИЙ РИЗИК ЯК ОЗНАКА ДЖЕРЕЛА ПІДВИЩЕНОЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ НЕБЕЗПЕКИ

Ключеві слова: джерело підвищеної екологічної небезпеки, екологічний ризик, відшкодування шкоди

Найнебезпечнішим чинником, що впливає на стан довкілля, а через нього на стан здоров'я та життя людини, є діяльність джерел підвищеної екологічної небезпеки (ДПЕН). У зв'язку з посиленням впливу на стан довкілля саме таких джерел питання відповідальності за шкоду, яку вони можуть заподіяти набуває особливої актуальності та є предметом дослідження в різних галузях права України. Правова природа відносин відшкодування шкоди, заподіяної такими об'єктами, може бути розкрита через дослідження категорії «ризик».

Підвищений екологічний ризик і небезпечна діяльність належать до спеціальних умов відшкодування шкоди і передбачені в нормах права (ст.1187 ЦКУ, ст.69 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», Закон України «Про об'єкти підвищеної небезпеки»).

Для з'ясування правової природи відшкодування шкоди, заподіяної ДПЕН, доцільно зробити стислий аналіз існуючих наукових позицій щодо правової природи джерела підвищеної небезпеки (ДПН), оскільки ці категорії співвідносяться як частина та ціле.

Оскільки відшкодування шкоди, заподіяної джерелом підвищеної небезпеки, можливе незалежно від наявності вини власника цього джерела, то відповідно науковці по-різному оцінюють правову природу такого відшкодування. Одні вважають, що якщо відсутня хоча б одна з умов юридичної відповідальності, то недоцільно ставити питання про її можли-

вість. Як писав Л. Явич, «без вини немає правопорушення, і немає бездоганної поведінки, і не повинно бути ні юридичної відповідальності, ні покарання» [1, с.167]. Проте більшість науковців вважають, що склад правопорушення, що породжує цивільно-правову відповідальність при заподіянні шкоди, може бути як повним, так і обмеженим. Це якраз, на їх думку, стосується такого елемента, як вина заподіювача. Потрібно зауважити що абсолютної єдності позицій у даній дискусії не досягнуто й досі.

Розбіжності в поглядах науковців на цю проблему породили ряд теорій щодо правової природи, підстав та умов такої відповідальності без вини: теорія «вини з виключенням» (стимулювання), «теорія двох начал», «теорія вини і ризику» [2–7]. Будучи прихильником принципу «без вини немає відповідальності», який на думку більшості науковців має бути «загальновизнаним (загально значимим) в правознавстві», вважаємо, що відносини відшкодування шкоди, заподіяної в результаті випадкових, невинуватих дій порушника, хоча за своєю зовнішньою формою нагадують відносини відповідальності, виключають можливість кваліфікації їх як таких. Ми солідарні з тими, хто вважає що тут лише використовується «модель відповідальності» і, як правильно зазначає М. Малейн, «немає жодних підстав і необхідності наповнювати цю модель чужим їй змістом і включати в поняття відповідальності» [8, с.32]. На нашу думку, обов'язок відшкодувати шкоду в цьому випадку буде нічим іншим, як засобом захисту порушених майнових інтересів, а не заходом відповідальності. Для обґрунтування покладення обов'язку відшкодування шкоди, заподіяної безвинними, але протиправними діями у випадках, передбачених законом, автори використовують категорію «ризик». Як зауважує М. Малейн, «...відповідальність зовсім не єдина форма відшкодування шкоди, що має різні начала, в тому числі і систему ризику» [9, с.33].

Категорія ризику не є новою для юриспруденції взагалі і для нашої правової науки зокрема. Її поява була зумовлена розвитком тех-

ніки, появою різних механізмів та пристроїв у виробництві.

В російську та українську мову слово «ризик» (риск) прийшло з європейських мов, як зауважує В. Ойгензіхт, скоріше всього з іспанської на якій воно означає скелю (risco) [10, с.77]. В. Серебровський у свою чергу, уточняє, що це слово португальського походження і означає прямовисну скелю [11, с.118].

В етимологічному, енциклопедичному аспекті загальна категорія ризику розглядається як імовірність настання небажаних подій та наслідків [12, с.317].

Довгий час у радянській правовій науці велась дискусія щодо змісту та доцільності використання в науці цивільного права категорії і теорії «професійного ризику». Ця теорія відкидалась та піддавалась критиці довгий час як буржуазна багатьма науковцями (Б. Мантимонов, М. Агарков, Я. Раппопорт). У той же час її підтримували та розвивали О. Гусаков, У. Лібба, А. Венедиктов [7, с.109]. Не вдаючись в детальний аналіз теорій «професійного ризику» та «виробничого ризику», варто зауважити, що категорія ризику продовжує перебувати в процесі наукового розвитку та поглибленого дослідження в юридичній науці, а теорія «виробничого ризику», на нашу думку, набуває актуальності в період існування розвинутої ринкової економіки. Таке міркування ґрунтується на тому, що не останнє місце в здійсненні певної діяльності на початках ризику належить економічним чинникам, а саме можливому прибутку, який буде отримано. Цей прибуток має бути таким, щоб можна було покрити можливі негативні наслідки за його рахунок. Деякі нормативно-правові акти відобразили в своєму змісті взаємозв'язок цих двох чинників: ризику та економічної вигоди. Зокрема у ст.4 Закону України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку», закріплені основні принципи радіаційного захисту та визначено, що не може бути дозволена жодна діяльність, пов'язана з іонізуючим випроміненням, якщо кінцева вигода від такої діяльності не перевищує заподіяної нею шкоди.

Категорія ризику знайшла своє використання та трактування в правових доктринах інших держав. Наприклад, законодавству США відомий термін «невиправданий ризик», зміст якого полягає в тому, що вірогідність і розмір шкоди суспільству від використання конкретної хімічної речовини може перевищити отримані від її використання вигоди [13]. Подібна практика існує і в Німеччині, хоча закон теоретично виключає врахування економічних чинників при встановленні невинуватості ризику певної діяльності. На думку промисловців і підприємців США, тут робиться спроба погодити екологічні інтереси з економічними [14, с.15–19].

Найширше категорію ризику досліджував В. Ойгензіхт. Пізніше у правовій науці з'явився термін «екологічний ризик». Екологічний ризик є лише різновидом ризику і має свої особливості; проте в юридичній літературі розглядалися лише окремі його аспекти [15, с.134–136].

Значний вклад у дослідження цього питання зроблено В. Андрейцевим. Правові аспекти екологічного ризику були згодом опрацьовані в дисертаційному дослідженні М. Фроловим [13]. Екологічний ризик, на думку В. Андрейцева, бажано розглядати як встановлену нормами екологічного законодавства обставину, з якою пов'язується виникнення, зміна, припинення правовідносин по здійсненню діяльності з екологічно-небезпечними об'єктами, що визначає формування і реалізацію спеціальної правосуб'єктності фізичних, юридичних осіб та держави щодо запобігання, виявлення та усунення природної і техногенної загрози для довкілля, життя і здоров'я людини та особливий режим відповідальності за невиконання чи неналежне виконання вимог забезпечення екологічної безпеки, у тому числі й за випадкове (імовірне) настання небезпеки [17, с.49].

Екологічний ризик є важливою ознакою екологічної небезпеки (екологічно-небезпечної діяльності), оскільки відображає її об'єктивну сутність – імовірність настання цієї екологічної небезпеки. Зміст категорії ри-

зику знайшов своє правове закріплення в чинному законодавстві, зокрема ст.1 Закону України «Про об'єкти підвищеної небезпеки» визначає, що ризик – ступінь імовірності певної негативної події, яка може відбутися в певний час або за певних обставин на території об'єкта підвищеної небезпеки і (або) за його межами [18]. Будучи невід'ємною ознакою екологічної небезпеки, ризик проявляється у виникненні потенційної загрози життю та здоров'ю людини (всього населення) через небезпечний стан довкілля. Крім того, екологічний ризик можна розглядати як об'єктивну умову виникнення правовідносин, пов'язаних з екологічною безпекою при здійсненні екологічно-небезпечної діяльності, що тягне за собою встановлення спеціального режиму для об'єктів, що є носіями такої небезпеки.

Оскільки діяльність чи певний об'єкт, які є носіями екологічної небезпеки, можуть нести загрозу надзвичайно великій (невизначеній) кількості об'єктів, то, на думку В. Андрейцева, доцільно диференціювати екологічний ризик на : 1) екологічний ризик для людини; 2) екологічний ризик для суспільства в цілому; 3) екологічний ризик для довкілля. Така диференціація дає можливість виділити рівні та безпосереднє спрямування екологічного ризику. Ці складові частини в сукупності утворюють єдину категорію екологічного ризику.

Ще одну диференціацію екологічного ризику можна і доцільно запропонувати за критерієм його походження (тобто чим він зумовлений), а саме: 1) зумовлений природною стихією; 2) зумовлений техногенними чинниками (діяльністю ДПЕН); 3) зумовлений техногенно-природними явищами; 4) зумовлений військово-соціальними конфліктами. Така диференціація встановлення походження екологічного ризику, а значить небезпечних чинників, які привели до порушення вимог екологічної безпеки, а отже, порушення основних екологічних прав громадян дасть можливість визначити механізм відшкодування шкоди, яка при цьому заподіюється громадянам. І нарешті, як ми уже зазначали, екологічний ризик (ризик заподіяння шкоди) є умовою відш-

кодування шкоди, заподіяної при цьому порушенням вимог екологічної безпеки.

Таким чином, на нашу думку, екологічно-небезпечними видами діяльності варто вважати такі, що характеризуються певним рівнем екологічного ризику, який є основною ознакою діяльності ДПЕН.

На основі проведеного аналізу чинного національного та міжнародного законодавства можна запропонувати такі ознаки джерела підвищеної екологічної небезпеки (за об'єктом походження ризику заподіяння шкоди) : 1) матеріальні об'єкти (небезпечні природні властивості матеріальних об'єктів); 2) властивості матеріальних об'єктів, які можуть проявлятися у вигляді небезпечних результатів для життя і здоров'я людини та навколишнього природного середовища в ході здійснення суб'єктами різних видів діяльності з їх використання; 3) властивості певних речовин, які можуть набувати небезпечного характеру в силу хімічного або фізичного обміну.

Підсумовуючи вищезазначене, вважаємо за доцільне дати наступне визначення: джерела підвищеної екологічної небезпеки – це об'єкти матеріального світу (в тому числі речовини в певній кількості), які в результаті людської діяльності, природних чи соціальних умов, чи в силу своїх природних якостей (хімічних, фізичних та ін.) набувають властивостей, які характеризуються певним рівнем екологічного ризику, таким чином створюють потенційну або пряму загрозу для довкілля, життя та здоров'я людини.

Виникає також питання про доцільність та необхідність диференціювання ДПЕН залежно від характеру та особливостей хімічного, фізичного, біологічного складу використовуваних при цьому речовин, за ступенем екологічного ризику (ранжування ризику) і, відповідно, за ступенем екологічної небезпечності.

Сама по собі проблема диференціювання ДПЕН не є новою для юридичної науки. Необхідно відмітити, що такі спроби щодо диференціації ДПЕН робилися в науці цивільного права. Перша така класифікація була в 20-ті роки запропонована М. Топоровим [19,

с.1177]. Більш об'ємну класифікацію запропонував М. Агарков [20, с.68]. Нарешті в 60-ті роки класифікацією ДПН займалися А. Собчак [21, с.8] та О. Красавчиков [22, с.34]. Зокрема О. Красавчиков запропонував класифікаційні критерії: фізичні, фізико-хімічні, біологічні. Дана класифікація як підтримувалась окремими науковцями [23, с.117] так і піддавалась справедливій критиці [24, с.56-57].

Ми поділяємо думку науковців, які вважають таку класифікацію малоефективною з практичної точки зору, оскільки використані в ній якісні ознаки не дають відповіді на основне питання щодо ступеня їх небезпечності. Звичайно, такий поділ може мати теоретичне значення для подальшого дослідження цієї проблеми.

Діяльність джерел підвищеної екологічної небезпеки підлягає корегуванню, здійснюваному шляхом проведення екологічної експертизи, а також екологічного ліцензування. Вважаємо правильною висловлену в науці думку про встановлення ступеня екологічного ризику тієї чи іншої діяльності, в першу чергу, потрібно для вжиття заходів щодо гарантування екологічної безпеки [25, с.64].

Безперечно, що різні види діяльності в залежності від того, які речовини і в якій кількості та за яких умов використовуються, який їх хімічний, фізичний та біологічний склад, характеризуються різним ступенем екологічного ризику, а значить, мають різний ступінь небезпечності для людини та довкілля. Це, в свою чергу, зумовлює різний характер шкоди (кількісний, якісний), яка при цьому може бути заподіяна громадянам, їх життю, здоров'ю та майну. Цікавою щодо досліджуваного питання є позиція Л. Бондара, який ДПЕН розглядає як об'єкти через які здійснюється екологічно небезпечна діяльність, та пропонує цю діяльність диференціювати на 4 класи: вкрай небезпечну, дуже небезпечну, небезпечну, мало небезпечну [26, с.12].

В законодавстві України, зокрема в Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища», зроблено крок на шляху диференціації речовин, що становлять по-

тенційну загрозу заподіяння шкоди життю, здоров'ю громадян, через закріплення положення про класифікацію токсичних речовин за ступенем небезпечності, на підставі висновку державної екологічної експертизи (ст.52) [27].

Частина міжнародно-правових актів, в яких регламентується діяльність, пов'язана з небезпечними речовинами, фіксуються речовини та їх суміші, наявність яких в певних кількостях дає уявлення про ступінь їх небезпеки. Поряд із цим виділяються окиснювачі, токсичні, високотоксичні, вибухові, вогнебезпечні речовини та речовини, що становлять небезпеку для довкілля, із зазначенням категорії небезпеки [14, с.38].

У цивільному законодавстві Росії дається перелік (хоч і не вичерпний) джерел підвищеної небезпеки за критерієм переважного шкідливого впливу. Відповідно вони поділяються на механічні, хімічні, електричні, біологічні, радіоактивні тощо. Подібний приблизний перелік містить ст.1187 Цивільного кодексу України, яку наводили вище (транспортні засоби, обладнання, механізми, споруди, радіоактивні, вибухо- і вогнебезпечні речовини). Варто зауважити, що деякі джерела підвищеної небезпеки, крім основних, домінуючих шкідливих властивостей мають і побічні негативні прояви: шум, вібрація інші. Такий поділ, який існує в цивільному законодавстві Росії та України, також не є досконалим.

Загальні правові засади щодо диференціації ОПН за ступенем їх ризику закладені в Законі України «Про об'єкти підвищеної небезпеки». Зокрема в ст.9 зазначено, що суб'єкт господарської діяльності ідентифікує ОПН відповідно до кількості порогової маси небезпечних речовин. На нашу думку, такий критерій диференціації ОПН є головним, важливим, але не єдиним, який повинен використовуватись при визначенні ступеня ризику певного об'єкта. Очевидно, при такому ранжуванні ризику варто враховувати інші властивості окремих шкідливих речовин. Зокрема, небезпечність для життя та здоров'я людини, тяжкість захворювань, які можуть виникнути в результаті впливу таких речовин, можливості

щодо лікування таких захворювань. Адже різні небезпечні речовини, все-таки, неоднаково впливають на життя та здоров'я людини і цей вплив залежить не від кількості небезпечних речовин, а, в першу чергу, від їх властивостей та безпосереднього поєднання таких речовин із технічними засобами.

Об'єктивне встановлення ступеня екологічної небезпеки певних джерел реально дасть можливість на практиці ефективно застосовувати механізм відшкодування шкоди, заподіяної цими джерелами. Диференціація ДПЕН за рівнем екологічного ризику дає можливість більш об'єктивно визначати розмір (частку) шкоди, заподіяної кількома джерелами, які визнані ДПЕН, відповідно до ступеня екологічного ризику (небезпечності), коли конкретно таку частку відшкодування не можна визначити для кожного джерела. Така диференціація є додатковою гарантією справедливого та об'єктивного відшкодування шкоди, заподіяної кількома суб'єктами довікільню, життю, здоров'ю та майну громадян.

ЛІТЕРАТУРА

1. Явич Л. С. Сущность права / Л. С. Явич. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1885. – 254 с.
2. Агарков М. М. Возникновение обязательств из причинения вреда : В кн. Гражданское право : Т. 1 / М. М. Агарков ; под ред. М. М. Агарова, Д. М. Генкина. – М. : Госюриздат, 1944. – 452 с.
3. Серебровский В. И. Обязательства, возникающие из причинения вреда : В кн. Советское гражданское право / В. И. Серебровский ; под ред. С. Н. Братуся. – М. : Госюриздат, 1950. – 589 с.
4. Антимонов Б. С. Значение вины потерпевшего при гражданском правонарушении / Б. С. Антимонов. – М. : Гос. изд-во юрид. лит. ; 20-я типография Союзполиграфпрома, – 1950. – 276 с.
5. Флейшиц Е. А. Обязательства из причинения вреда и из неосновательного обогащения / Е. А. Флейшиц. – М. : Юридиздат, 1951. – 239 с.
6. Белякова А. М. Возмещение причиненного вреда / А. М. Белякова. – М. : Госюриздат, 1972. – 275 с.
7. Антимонов Б. С. Гражданская ответственность за вред, причиненный источником повышенной опасности / Б. С. Антимонов. – М. : Госюриздат, 1952. – 296 с.
8. Малеин Н. С. Имущественная ответственность в хозяйственных отношениях / Н. С. Малеин // Советское государство и право. – 1971. – № 2. – С. 36–38.
9. Малеин Н. С. Вина – необходимое условие имущественной ответственности / Н. С. Малеин // Советское государство и право. – 1970. – № 3. – С. 32–35.
10. Ойгензихт В. А. Проблема риска в гражданском праве / В. А. Ойгензихт. – Душанбе : Ирфон, 1972. – 224 с.
11. Серебровский В. И. Очерки советского страхового права / В. И. Серебровский. – М. : Госиздат, 1926. – 217 с.
12. Толковый словарь по метрологии измерительной технике и управлению качеством : Основные термины. – М. : Техника, 1990. – 532 с.
13. Administrative and Legislative Aspects of Chemical Control. Organization for Economic Cooperation and Development. P., 1983. – 134 p.
14. Chemical and Engineering News / 1977 Vol. 55 № 1 p. 15–19.
15. Петров В. В. Экологическое право России : учеб. [для юрид. вузов] / В. В. Петров. – М. : БЕК, 1995. – 557 с.
16. Фролов М. Правові аспекти екологічного ризику : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.06 / М. Фролов ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Г. Шевченка. – К., 2001. – 20 с.
17. Екологічне право: Особлива частина : підруч. [для студ. юрид. вузів і ф-тів: Повний академічний курс] / за ред. акад. АпрН В. І. Андрейцева. – К. : Істина, 2001. – 544 с.
18. Закон України «Про об'єкти підвищеної небезпеки» : від 18.01.2001 р. // ВВР України. – 2001. – № 15. – Ст. 73.
19. Топоров Н. Источник повышенной опасности / Н. Топоров // Рабочий суд. – 1926. – № 12. – С. 1176–1179.

20. Агарков М. М. Обязательства из причинения вреда / М. М. Агарков // Проблемы социалистического права. – 1939. – № 1. – С. 67–69.

21. Собчак А. А. Гражданско-правовая ответственность за причинение вреда действием ИПО : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / А. А. Собчак ; МГУ им. М. В. Ломоносова. – М., 1964. – 24 с.

22. Красавчиков О. А. Возмещение вреда, причиненного источником повышенной опасности / О. А. Красавчиков. – М. : Юрид. лит., 1966. – 200 с.

23. Белякова А. М. Гражданско-правовая ответственность за причинение вреда / А. М. Белякова. – М. : Юрид. лит., 1986. – 132 с.

24. Андрейцев В. І. Екологічний ризик в системі правовідносин екологічної безпеки: проблеми практичної теорії / В. І. Андрейцев // Право України. – 1999. – № 1. – С. 62–69.

25. Жуковская О. Л. Возмещение вреда, причиненного источником повышенной опасности / О. Л. Жуковская. – К. : Либідь, 1994. – 200 с.

26. Бондар Л. Правові засади здійснення екологічно небезпечної діяльності в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.06 / Л. Бондар ; Київськ. нац. ун-т ім. Т. Г. Шевченка. – К., 2002. – 20 с.

27. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» : від 25.06.1991 р. // ВВР України. – 1991. – № 41. – Ст. 546.

Решетник Л. П. Екологічний ризик як ознака джерела підвищеної екологічної небезпеки / Л. П. Решетник // Форум права. – 2012. – № 3. – С. 613–618 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-3/12rlppen.pdf>

Проведено дослідження правових проблем відшкодування шкоди, заподіяної джерелом підвищеної екологічної небезпеки. Розкрито правова природа екологічного ризику. Дано визначення джерела підвищеної екологічної небезпеки.

Решетник Л.П. Экологический риск как признак источника повышенной экологической опасности

Проведено исследование правовых проблем возмещения вреда, причиненного источником повышенной экологической опасности. Раскрыта юридическая природа экологического риска. Дано определение источника повышенной экологической опасности.

Reshetnik L.P. Ecological Risk the Source of Special Ecological Security

The article deals research legal question of compensation for damages caused the source of special ecological security. Deals the legal nature ecological risk hazard is made. Determination of a radiant of heightened ecological hazard is made.